

Når I mødes og spiser sammen...

Når I mødes og spiser sammen...

1. Kor. 11, 20 Den Nye Aftale

Kursusopgave af cand. theol.

Birgitte Refshauge Kjær (xxxxxx-xxxx)

i forbindelse med kompaktkursus i Liturgisk teologi

Københavns Universitet, august 2012

Vejleder: Cand. theol, ph.d.-studerende Jette Bendixen Rønkilde

Indhold

1. Indledning	side 2
2. Liturgisk teologi	side 4
3. Semiotik	side 8
4. Nadverens iscenesættelse	side 10
5. Konklusion	side 18
6. Litteraturliste	side 19
7. Bilag	side 20

Når I mødes og spiser sammen...

1. Indledning

Måltiderne afslører vores relationer

Der er sandhed i vores måltider, for de afslører vores relationer. Vi samles for at blive mere end mavemætte. Bænket omkring et bord mærker vi, hvordan vi har det selv, i familien og i venneflokkene, så spiseborde bliver ofte sårbare steder. Juleaftener, bordplaner til fester og ensomme måltider er ikke altid velkomne udfordringer. Modsat kan spisebordet blive stedet for tilgivelse og fællesskab.

Måltidet som gudsbillede

Det er derfor ikke underligt, at måltider fylder så meget i Guds møde med mennesker og har afgørende betydning gennem hele Bibelen, ikke mindst i Det nye Testamente. Et bestemt måltid, Jesu sidste aften med disciplene, er helt centralt, fordi der tolkede Jesus *hele sit liv og sin forestående død, opstandelse og himmelfart* ind i netop måltidet. Man kan måske endda tale om vores nadverfejring - kirkens senere måltid i lyset af dette ene måltid - som et afgørende *gudsbillede*.¹ Et billede i stil med de moderne installationer eller happenings, som man inviteres ind i og skal tage del i. Et billede der på samme tid rummer et uudgrundeligt mysterium og er ganske hjemligt i sin ydre fremtoning. Her møder Gud os *i det, at vi spiser sammen*.

Det begyndte omkring et spisebord

Den kristne kirke begyndte omkring spiseborde som måltidsfællesskaber, hvorfra mennesker sendtes ud mavemætte, men som ved alle måltider, meget mere end det. Måltiderne havde karakter af eskatologiske glædesstunder med stærkt fokus på *fællesskab, taksigelse og diakoni*. Efter måltidet sendte man mad til dem i menigheden, der ikke kunne være med.² Men måltidet blev allerede i de første århundreder af praktiske grunde mere og mere stilerede. Sandsynligvis ca. år 300 var det fulde måltid, agapemåltidet, som ugentlig gentaget gudstjeneste helt væk, og man kan nu spørge, om symbolske måltider overhovedet i dag har værdi som sted og tid for gudsmødet, eller om man af antropologiske grunde skulle erkende, at kun et mavemættende måltid giver mening, et måltid, hvor samtalen, nærværet og fællesskabet mærkes i hele kroppen og får lov at tage den tid, som sådan noget tager, når relationer skal styrkes. Man kan spørge, om noget helt afgørende forsvandt tidligt i den

¹ Demant, Jørgen, *Søndag morgen*, Aros 2006, s.154 ff.

² 1. Korinterbrev, Justins første apologi, Didake og nadverbønnerne fra Maris og Addai

Når I mødes og spiser sammen...

kristne kirke. Det er imidlertid denne opgaves tese, at stiliserede måltider fortsat har værdi, men kun for så vidt, de opleves meningsfuldt af de deltagende, og hvor anliggendet kommunikerer tydeligt.

En liturgisk teologisk hermeneutisk bevægelse – metodiske refleksioner

Når vi spørger om, hvad nadver er og skal være, har vi næsten udelukkende svaret dogmatisk eller historisk, selv i praktisk-teologisk sammenhæng. Jeg vil forsøge at tolke nadveren liturgisk teologisk og semiotisk. Det vil sige stille mig på deltagerens plads og opleve, hvad der sker, for så derefter at gennemtænke det erfarede teologisk, i erkendelse af at primær teologi er menighedens gudstjenestefejring her og nu, mens den teologiske eftertanke er sekundær teologi. Til den liturgiske teologiske hermeneutiske bevægelse hører også et pastoralt perspektiv, en tredjeordens teologi, idet der til erfaringerne fra kirkerummet og det teologiske arbejde i studerekammeret hører et kritisk reformarbejde i menighedens midte.³ Der er nemlig ikke én sand måde at fejre gudstjeneste og nadver på. Man kan ikke forestille sig en evigtgyldig allesteds-fyldestgørende liturgi på tværs af tid og sted. Men der er en kerne, et centrum, Kristus, ligesom der er et mønster, som er bibelsk funderet. Det vil også være denne opgaves tese, at vi ved at holde fast i dette oldkirkelige mønster og tolke det ind i vores nutidige sammenhæng får en rigere nadver med et større fokus på Kristi nærvær i menigheden i dag. Ikke som en mere ”oprindelig” eller ”autentisk” nadverfejring, men som en rigere og måske endda sandere. Menigheder må altså jævnligt spørge sig selv: åbenbares Kristus for os i den måde, vi gør det på her og nu? Hvis man bruger et semiotisk vokabular, spørger man tilsvarende: hvad kommunikerer til os nu? Overbeviser det os om, hvem vi er (i forhold til Gud og hinanden), og hvor vi skal hen (ud til tjeneste)?⁴

Reformarbejde i gang

Når nadveren er blevet emne for denne opgave, er det på baggrund af en konkret tredjeordens teologisk erfaring, jeg har gjort som præst. Et praksisorienteret, kommunikativt, adfærdsvidenskabeligt reformarbejde af gudstjenesten er, hvad vi i min lokale sammenhæng har kastet os ud i. Hoveddelen af min præstegerning ligger i to små sogne med typiske middelalderkirker. I det fælles menighedsråd satte vi os i begyndelsen af 2012 for at kigge på vores hovedgudstjenester. Vi gik i gang ud fra ønsket om at gøre vores *søndages*

³ Lathrop, Gordon W., *Holy Things*, Fortress Press 1993, s.4- 8

⁴ Demant, Jørgen, *Nadver og folkekirke*, Anis 2002, s.173

Når I mødes og spiser sammen...

hovedgudstjenester bedre og lettere for alle at deltage i, uanset om man er vant kirkegænger eller en sjældnere deltager, og desuden ud fra ønsket om at gøre det, der sker, tydeligere. Vi talte om gudstjenestens forskellige dele, om kirkerummet og om hvordan vi agerer i rummet. Jeg som præst var ressourceperson, der kunne sige noget teologisk om den ene eller den anden mulighed, mens menighedsrådsmedlemmerne bidrog med deres egne erfaringer. Et stykke inde i processen siger så en lægmand: Skulle vi ikke prøve noget af det her af, i stedet for at blive ved med at tale om det? Og som sagt så gjort. Kort tid efter indledtes en prøveperiode, med biskoppens billigelse. Gudstjenesten er som helhed blevet bedre, synes vi, så jeg tror ikke, vi vender tilbage til det gamle.⁵

Men nadveren er en svær størrelse. Det er den dogmatisk og historisk, men også liturgisk. Jeg vil i det følgende ud fra en liturgisk teologisk og semiotisk tilgang se på nadverfejringen i den danske folkekirke anno 2013. Først følger en uddybelse af de nævnte optikker.

2. Liturgisk teologi

Ortodokse rødder

Den liturgiske teologi har ikke overraskende sine rødder i ortodoks tradition, idet den ortodokse teolog Alexander Schmemmann som en af de første i nyere tid - i anden halvdel af forrige århundrede - genfremsatte den oldkirkelige liturgiske formel: *lex orandi lex credendi, sådan som vi beder, sådan tror vi.*⁶ Denne formel udtrykker, at menighedens oplevede gudstjeneste gives vægt som afgørende og betydningsbærende for teologien. Den primære teologi er en begivenhed, som man skal tage del i, før der teoretiseres over den med hjælp fra teologiens andre discipliner, den systematiske, kirkehistoriske, eksegetiske og praktiske teologi.

Holy Things

På evangelisk luthersk grund er det den amerikanske professor Gordon W. Lathrop, der har udfoldet dette. Som nytestamentlig luthersk ekseget med økumenisk interesse er det oplagt med et bibelsk udgangspunkt. Hans liturgiske fokus er ikke historisk autenticitet men at pege på, hvordan den gudstjenestefejrende menighed lige fra begyndelsen har været åbenbaringssted. Han søger så at sige bag om kirkehistorien, om end hans arbejde ligger i forlængelse af

⁵ Hele den nye liturgi kan ses som bilag.

⁶ Schmemmann, Alexander, *Primary Sources of Liturgical Theology*, ed. Vogel, Pueblo 2000, s.55.

Når I mødes og spiser sammen...

reformationens landvindinger i forhold til liturgi og gudstjeneste, som kort kan formuleres i følgende overskrifter: Bibelen og Kristus-forkyndelsen er i centrum, fokus på tydelighed i forkyndelsen af Guds Ord, fokus på menighedens aktive deltagelse i gudstjenesten, og endelig fokus på sammenhæng mellem gudstjeneste og det levede liv udenfor gudstjenestens tid og rum.⁷

Ordo

I sin bog *Holy Things* fra 1993 redegør Lathrop for, hvordan de første menigheder var måltidsfællesskaber, hvor ud af den kristne kirkes gudstjenesters grundmønster, en ordo, groede. Den består af følgende:

- At forsamles på et sted
- Læsning af skrifterne ved en læser (a reader)
- En skriftudlægning af en leder (a presider)
- Stående bønner
- Måltidets mad sættes frem
- Taksigelsesbøn
- Uddeling af mad og udsendelse af diakoner med mad til fraværende
- Indsamling til de fattige⁸

Fællesskabet omkring et spisebord var altså centrum og blev fejret med fokus på taksigelse og diakoni. Sådan fandt den første menighed udtryk for troen på Guds forsoning i Jesus Kristus, hans fortsatte nærvær i verden.⁹

Primær, sekundær og pastoral teologi

Evangelierne er blevet til som led i gudstjenestefejrende menigheders arbejde med at reformere egen praksis, og skal derfor stadig læses og bruges i det lys. Menigheden, *når den samles som menighed*, den bedende, lovprisende, syngende, spisende og delende flok i al dens mangfoldighed verden over og gennem tiden, kan derfor tillægges afgørende betydning som stedet for primær teologi.¹⁰ Den teologiske eftertanke kan naturligvis ikke undværes, men det

⁷ Illum, Tine, *Lutherske gudstjenester*, artikel i Haderslev stifts årbog 2012.

⁸ Lathrop, Gordon W., *Holy Things*, Fortress Press 1993, s. 46 f.

⁹ Ibid. s. 45.

¹⁰ Ibid. s. 5.

Når I mødes og spiser sammen...

vigtige med liturgisk teologi er, at den bliver sekundær. Det liturgisk hermeneutiske arbejde slipper aldrig forbindelsen til den gudstjenestefejrende menighed.¹¹

Endelig argumenterer Lathrop for et pastoralt perspektiv på den primære og sekundære teologi. En tredjeordens teologi, som tidligere nævnt. Man kunne også kalde det den nødvendige kontekstualisering, i forlængelse af og i troen på, at Ordet blev kød og faktisk tog bolig i blandt os! Den pastorale teologi begrundes med andre ord *inkarnatorisk*, idet enhver tid og steds forsamlinger i den kristne kirke for netop at aktualisere inkarnationen i deres gudstjenester altid må være i gang med at reformere, - altid må være opmærksomme på, om Gud åbenbares i deres lokale gudstjenestefejring, og om menigheden i realiteten *er* et diakonalt fælleskab og ikke bare enkeltindivider, der tilfældigvis befinder sig på samme sted en tid, som i en teatersal. I lyset af Jesu egne møder og måltider med syndere og toldere, kvinder og børn må enhver menighed se det som en vigtig opgave at være det mangfoldige forpligtende fællesskab, vi som døbte allerede er. Den liturgiske teologi insisterer på, at det diakonale aspekt skal udfoldes eksplicit såvel i gudstjenesten, som udenfor.¹²

Juxtaposition

Lathrop arbejder i Holy Things med et greb, *juxtaposition*, som på dansk kan oversættes til sammenstilling, sidestilling. Ved at holde to begreber op mod hinanden, sætte dem ved siden af hinanden, tolkes de gensidigt i lyset af hinanden, og derved opstår der noget tredje, noget nyt, noget mere, end de to tilsammen. Det nye siges ud fra det gamle. Lathrop argumenterer for, at det er selve Bibelens grundmønster. Han finder mønsteret overalt, lige fra enkeltdelene i den oldkirkelige ordo, til hele gudstjenesten, til kirkeåret, og endelig til evangelierne som den måde de første kristne afgjorde sig fra det gamle på, idet jødiske og hellenistiske traditioner og begreber blev nytolket.¹³

Som eksempel kan nævnes Emmausfortællingen i Luk. 24, 13 – 32, som afspejler den første kirkes gudstjenestefejringer. Samtalen mellem disciplene om (og med) Jesus Kristus forkynner først afgørende nyt for dem i det øjeblik, de når frem til huset og bryder brødet. Det er i måltidet, at Kristus åbenbares for disciplene, men måltidet kunne heller ikke stå alene

¹¹ Ibid. s.6.

¹² Ibid. s.7.

¹³ Ibid. s.55.

Når I mødes og spiser sammen...

uden ordene. Så var det forblevet et mavemættende måltid og ikke en fejring i lyset af påsken. Ord og måltid sammenstilles og tolker hinanden begge veje, og vi, som hører dem i dag, hører dem tillige som ord til liv for os og som betydningsgivende for vores nadvermåltider. Juxtaposition er en kæde af ”betydningsudvidelser”, men retter sig altid mod *nutiden*. Lathrops ærinde er at pege på, hvordan vi *i dag* fejrer Guds forsoning med verden i Jesus Kristus. Begrebet åbner for, hvad der kan ske i iscenesættelsens *nu*, hvad vi kan modtage *i øjeblikket*. Liturgi skal aktualisere nåden som ny og til os, der er samlede her og nu.¹⁴

Opsamling om liturgisk teologi

Jeg vælger at opsummere den liturgiske teologi med et citat af den danske teolog Anna Marie Agaard:

”Liturgisk teologi” er da ganske enkelt en diskurs, der forsøger at aflægge regnskab for kristen tro ved at artikulere gudstjenestens mønster (ordo) og mening, forklare dens brug af symboler og værne imod både historisk blodmangel og forstenede traditioner. Det er muligt, og nødvendigt, at lave mange former for teologi: katekese, apologetik eller filosofisk teologi, etik og eksegesi af den kristne og hebraiske bibel i deres kontekst, og ligesom disse former for teologi må ”liturgisk teologi” mønstre sine hjælpere – historie, filosofi, studier af litteratur og lingvistik, natur- og socialvidenskaber.¹⁵

Liturgisk teologi og nadveren

Jeg ser den liturgiske teologi som en frugtbar tilgang til nadveren. Samlingen om bordet får afgørende vægt i enhver kristen gudstjenestefejring sammen med ordets forkyndelse. Det bibelsk funderede mønster, juxtaposition, kan hjælpe os til at overveje, hvordan vi i dag meningsfuldt skal fejre nadver. Igen og igen skal menigheder og teologer spørge, om det vi gør, er til liv for os, eller om vi er endt i forstenede traditioner. Liturgisk teologi er kontekstuel teologi, og derfor skal den gamle ordo aktualiseres i vores lokale sproglige og fysiske sammenhæng som noget, der angår os, og som forpligter os til sendelse til mennesker i verden. På denne måde holdes vi fast på nadverens kristologiske kerne.

¹⁴ Ibid. s.53.

¹⁵ Agaard, Anna Marie, *Ånd har krop*, Anis 2005, s.104.

Når I mødes og spiser sammen...

Jeg vil i det følgende pege på semiotikken som et nyttigt hjælpeværktøj til den liturgiske teologi, fordi den, som vi skal se, skærper vores opmærksomhed omkring det, der helt konkret sker i selve nadverfejringens iscenesættelse.

3. Semiotik

Fortolkning af tegn

Semiotik er læren om tegn, tegnsystemer og fortolkningen af dem, og har rødder helt tilbage til antikken, men er genopdaget i de sidste århundreders sprogfilosofi. En grundsætning indenfor semiotikken er, at alle tegn er arbitrære, det vil sige bestemt af den aktuelle kontekst, og at de kræver fortolkning, de er dynamisk kommunikation. Semiotik er derfor en subjektiv øvelse, hvor enhver iagttagelse af virkeligheden som tegn kræver interpretation. I en gudstjenestesammenhæng er det ikke bare det enkelte menneskes reception og fortolkning af tegnene, der er interessant, men også det *fortolkningsfællesskab*, vi som menighed udgør. Meningen fremkommer også relationelt, i det der sker mellem deltagerne undervejs.¹⁶

Sandhed afgøres i brug

Denne tilgang ser *flertydighed i fortolkningen* som en styrke. Spørgsmålet om *sandhed* flytter fokus fra en søgen efter en rationalitet - i liturgien ofte historisk begrundet - til her at ses som en poetisk, æstetisk, adfærds- og praksis-orienteret kommunikationsproces, hvor sandheden afgøres i brugen.¹⁷ Det er ikke historisk oprindelighed eller ægthed, men tegnets brugbarhed, der afgør dets sandhed. I semiotikken kan man ikke tale om et tegn uden dets brug. Det er ikke noget i sig selv men bliver først til et tegn, når det fortolkes, og her lægger det sig op ad et grundlæggende reformatorsk princip, nihil extra usum, at *intet er et sakramente uden Guds befaling og af Kristus indstiftet brug*. Altså at sakramentet kun har mening i brugen, modtaget i tro, og ikke som filosofisk-ontologisk sandhed.¹⁸ Tro i forlængelse af klassisk luthersk kristendom forstået også som handling, som næstekærlighed.

¹⁶ Harbsmeier, Eberhard, *Kritisk forum for praktisk teologi* 83, Anis 2001, s.7 ff. og Demant, Jørgen Th., *Nadver og folkekirke*, Anis 2002, s.171 ff.

¹⁷ Demant, Jørgen, *Kritisk forum for praktisk teologi* 83, Anis 2001, s.13 ff.

¹⁸ Harbsmeier, Eberhard, *Kritisk forum for praktisk teologi* 83, Anis 2001, s.8 f.

Når I mødes og spiser sammen...

Breddedimension

Når man semiotisk taler om *mening* eller *forståelse*, er målet ikke en objektiv beskrivelse i ord, men meningen tager bolig i os gennem deltagelse, bliver noget kommunikativt, relationelt og processuelt. Semiotikken arbejder helt bevidst ”på overfladen”, med en breddedimension, med et tegns evne til at kommunikere og overbevise, i stedet for en dogmatisk dybde dimension, hvor det helt afgørende parameter er, om den historisk sande bekendelse aflægges. Eller som i symboldidaktikken, hvor det er afgørende, at symbolet viser ind til en bagvedliggende virkelighed. I modsætning til en semiotisk optik er sandheden og meningen i begge tilfælde givet på forhånd.¹⁹ Den danske teolog Jørgen Demant beskriver breddedimensionen i forbindelse med gudstjenesten sådan:

Gudstjenestens overflade er for mig ikke et symbol på en bagvedliggende større og ”anderledes” verden. Nej, gudstjenestens flade er et tegn på den større og ”anderledes” verden. Gudsriget ligger ikke bag ved teksten, bag ved musikken, bag ved nadveren – som en usynlig, skjult og sandere virkelighed. Gudsriget ligger i mit møde ned teksten, med musikken, med nadveren – som en synlig, åbenbar og sand virkelighed.²⁰

Tydelig handling

Når nadveren anskues ud fra et semiotisk perspektiv, sættes det, som deltagerne oplever, i centrum. Det vi gør, og det vi siger, skal hænge sammen og være tydeligt, som er noget andet end forståeligt på et kognitivt plan. Alt skal kommunikeres meningsfyldt, så det overhovedet er muligt for deltagerne netop at tage del. Ved nadveren ankommer vi ikke til en virkelighedsbeskrivelse, som ligger klar til overtagelse. Vi ankommer ikke som fugleunger, der bare skal lukke gabet op, og så hældes der mening ned i form af ord og elementer, som vi så har forstået og kan næres af. I nadveren får vi ikke kun tildelt betydning, men vi giver den også betydning i det øjeblik, vi deltager. Alle os, som er i færd med at ”bruge sakramentet”, det er os, der ejer fortolkningen.²¹

¹⁹ Demant, Jørgen, *Søndag morgen*, Aros 2006, s.175 ff.
og Harbsmeier, Eberhard, *Kritisk forum for praktisk teologi* 83, Anis 2001, s.11.

²⁰ Demant, Jørgen, *Søndag morgen*, Aros 2006, s.177.

²¹ Demant, Jørgen, *Kritisk forum for praktisk teologi* 83, Anis 2001, s.21.

Når I mødes og spiser sammen...

Ihukommelse

Denne tilgang har ydermere den konsekvens, at udfoldelsen i konkret praksis efter gudstjenestens egen tid og sted bliver vigtig. *Ihukommelse* er ikke kun en bagudrettet sanselig gentagelse af, hvad der skete den aften i Jerusalem, men peger også *frem og ud mod det liv, som tegnet bevirker*. Igen er det i brugen, at tegnets mening hentes.²² Nadveren er ikke en mindefest for en afdød, men kalder på indlevelse og på handling.

Betydningsgørelsen retter sig således ikke kun mod oplevelsen i selve det hellige rum, men også mod den virkelighed, som ligger udenfor.²³

Opsamling om semiotik

Nadveren læst semiotisk har fokus på selve handlingen, på *alt og alle der indgår*: rummet, vinen, brødet, duften, smagen, de mennesker, der tager del, og på hvorvidt iscenesættelsen kommunikerer overbevisende. De deltagende bliver et fortolkningsfællesskab, der spørger til det, de oplever: hvad kommunikeres til os nu? Overbeviser det os og om hvad? Denne tilgang vurderer et tegn på, hvad det virker, hvad vi som menighed sendes ud fra gudstjenesten med. Med den danske teolog Jørgen Demants ord:

I nadveren anskueliggøres, hvad måltid handler om, og den har derfor eksemplets funktion, idet den appellerer til nye livsformer udenfor kulten.²⁴

4. Nadverens iscenesættelse

I lyset af disse overvejelser vil jeg nu kommentere den danske folkekirkelige nadverfejring. Først følger overordnede betragtninger om bøn og kirkerummet, og dernæst overvejelser til de enkelte led i liturgien.

Bønnernes sprog

Bøn er til for menneskets skyld, ikke Guds. Vi beder forud for sakramentet for at gøre os åbne for det, der skal ske, ikke som nødvendighed for sakramentets virkningsfuldhed. Et semiotisk blik på bønner fokuserer dels på sproget og dels på den måde, bønnen foregår på. Bønner i

²² Ibid. s.17.

²³ Ibid. s.21.

²⁴ Ibid. s.16.

Når I mødes og spiser sammen...

gudstjenesten er orale og skal derfor have et *erfaringsnært sprog*, som man umiddelbart som tilhører kan hægte sig på. De skal ikke være en ophobning af dogmer, udtrykt i et sværttilgængeligt sprog, hvilket vores nuværende nadverbøn ”Opstandne Herre” er et eksempel på, efter min mening.²⁵ Endelig skal bønner bedes, og ikke læses, noget som hele kroppen og stemmen skal udtrykke. Man kan foreslå menigheden selv at skrive og bede kirkebønnen, ligesom man som præst bør arbejde med alle gudstjenestens bønner til hver søndag. Jeg vil i det følgende foreslå bønner fra de nye bønnebøger, vi har fået i Danmark inden for senere år.²⁶

Kirkens rum

Ud fra en liturgisk teologisk og semiotisk tankegang er det naturligvis af største vigtighed, at man tænker rummet med og overvejer, hvad det kommunikerer. Både i gamle rum med fikseret inventar, hvis man står overfor nyindretning af et gammelt kirkerum, og i ethvert nyere rum bør man overveje, hvordan de fysiske rammer omkring nadveren skal være.

Ordet ’alter’ betyder noget, der er hævet op, og i en jødisk-kristen sammenhæng er det et sted, der bringes ofre. Uanset hvordan man forstår offeret i Jesu død og opstandelse, vil et alterbord med klare signaler i retning af *et hjemligt (spise)bord* tydeligere fortælle, hvad vi kommer dertil for, end et bord der næsten ikke ligner et bord, men mere virker som en bred hylde at lægge de mange bøger på, eller er et råt uhyggeligt stenbord, som man ser det i mange nye kirker. Målet er ikke hygge, men at det skal være et indbydende sted for fællesskab og altså først og fremmest noget, der ligner det bord, vi kommer til for at fejre et måltid!

I den norske kirke har man med gudstjenestereformen fra 2011 anbefalet, at nadverbordet står så tæt på menigheden som muligt, og sådan at præsten kan forrette nadveren *versus populum*. De steder, det ikke kan lade sig gøre, foreslår man, at menigheden anskaffer sig *endnu et bord*, et fritstående bord af en vis tyngde, så det stadig bliver rummets samlingspunkt og naturligvis med stor respekt for det eksisterende kirkerum og for alterpartiet i sin helhed. Desuden anbefales *stående nadverfejring*, evt. ved også at gøre brug af kirkeskibets midtergang.²⁷

²⁵ *Gudstjenestens bønner I*, Aros 2012, s.380 f.

²⁶ Lissner, Holger, *Kollekter og bønner*, Aros 2009 og *Gudstjenestens bønner I*, Aros 2012

²⁷ *Gamle kirkerom for ny liturgi*, www.kirken.no

Når I mødes og spiser sammen...

Alle disse forslag vil det ud fra en semiotisk tilgang være oplagt at gøre sig erfaringer med. Alle i kirken ser elementerne bedre, når de indstiftes, afstanden mellem præst og menighed mindskes, og man står ansigt til ansigt. Ved at deltage i nadveren stående, kan man understrege fællesskabet yderligere ved om muligt at forme en (halv) cirkel af alle deltagerne, så vi ikke splittes i 'borde'.

Nadverliturgi

... Salme efter prædiken

Præsten går for alteret, ifører sig messeklæder og vasker hænder.

Skriftemål - absolution

Bruger man skriftemål, kommer den efterfølgende nadver i mindre grad til at forkynde selve tilsigelsen af syndernes forladelse, og mere til at bekræfte den.²⁸ Den oldkirkelige ordos fokus på nadveren som taksigelse og forsmag på det himmelske måltid underbygges derved.

Nadververs eller - salme

Nadverindledning

Dette led hører til ritual a, og de nye bønnebøgers forslag prøver at være erfaringsnære uden at blive hverken pædagogisk forklarende eller formanende, hvilket heller ikke ville falde i tråd med semiotikkens hensigt. Det er derimod målet at indbyde deltagerne til at være med i den følgende fælles fortolkning.

Forslag til nadverindledning

Nu kommer Jesus Kristus selv og dækker himlens bord hos os.

Her spiser han sammen med os.

Hans bord står midt i Guds rige, og det bugner af hvedebrød og himmelsaft.

Han indbyder alle og siger: Spis og drik.

²⁸ Lissner, Holger, *Kollekter og bønner*, Aros 2009, s.224 f.

Når I mødes og spiser sammen...

Nadverbøn

Ritual b og c begynder nadveren med de oldkirkelige led: 'sursum corda', 'sanctus' og 'benedictus' ("Opløft jeres hjerter", "Vi takker og lover dig" og "Hellig, hellig, hellig"), som vekselbøn og – sang. Med 1992-ritual c er

hellingsangen blevet givet tilbage til menigheden, og den store takkebøn har fundet sin placering. Dermed er der sket et skifte væk fra en vægtlægning på nadveren som lydighedshandling, pædagogisk missionsmiddel og individuel syndstilgivelse til en betoning af hele nadverhandlingen som en taksigelse for Guds gode skaberværk, Jesu Kristi frelsesvilje og Helligåndens livgivende kraft i tid og evighed.²⁹

Disse ord af den danske teolog Peter Lodberg kan jeg tilslutte mig, og ser derfor dette led ligge fint i forlængelse af den liturgiske teologi. Den følgende bøn i både ritual b og c "Opstandne Herre" er imidlertid, som tidligere nævnt, sprogligt problematisk ud fra en semiotisk optik, så her byder nye bønner sig til.

Forslag til bøn

Lad os bede.
Jesus Kristus, vi kommer til dit bord for at blive eet med dig.
Du har sagt: I skal dele brød og vin med hinanden,
så I får del i mit liv.
Vi beder dig:
Spis og drik sammen med os,
så vi både i sjæl og krop kan mærke dit nærvær.
Lad nadveren nære håbet om,
at vi er sammen på vejen, du i os og vi i dig,
indtil vi skal se dig ansigt til ansigt,
i dit evige rige.

²⁹ Lodberg, Peter, *Nadver og folkekirke*, Anis 2002, s.88.

Når I mødes og spiser sammen...

Fadervor

Hør os, når vi sammen be'r

Fadervor...

O, du Guds lam

Vælger man ritual b eller c bruges Agnus Dei-salmen ”O, du Guds lam”, men den er semiotisk set problematisk af sproglige grunde. For når man synger den, er det da klart for menigheden,

at det er tanken om, at Gud i Kristus én gang for alle har givet sig selv til os for at forsone sig med verden og være selv det ringeste menneske nær... ? ³⁰

Indstiftelsesord, vin og brød

Indstiftelsesord, stille musik, bevægelsen op til knæfaldet, indadvendt knælen med bøjet hoved, modtagelse af en oblat og en lille sjat vin med ordene om, at dette er Jesus Kristi legeme og blod, bortsendelsesord, fredlysning og tilbageturen til bænken, signalerer efter min egen erfaring tydeligt en individualistisk begivenhed, at nadver alene handler om tilgivelse - for mig. Uddelingsordenes ”legeme og blod” (sammen med ”O, du Guds lam”) kommunikerer langfredag og blodoffer - fordi begreberne savner udfoldelse - i stedet for at kommunikere hele Jesus-begivenheden, som vi her ved et måltid fejrer i taknemmelig glæde, noget der skulle styrke vores fællesskab og give retning for vores liv. Nadverdeltagere har også flere gange til mig undret sig og spurgt, om dette - sat meget på spidsen - ikke mest af alt ligner en kannibalistisk og vampyragtig ceremoni. Og hvis alt dette er, hvad der faktisk kommunikerer, er det uheldigt både i en liturgisk teologisk og semiotisk optik. Og så er spørgsmålet, om man kan argumentere for, at man *ikke* oprindeligt har forstået brød = Jesu legeme, og vin = Jesu blod (liv), bogstaveligt lineært forstået?

Jeg vil i det følgende argumentere for, at det kan man med Paulus, som er den tidligste af de fire i Det nye Testamente, der beretter om Jesu indstiftelse af brød og vin. Vores indstiftelsesord er skrevet sammen fra disse fire steder, 1. Kor. 11,17-34, Mt. 26,17-29, Mk. 14,12-25 og Lk.22,7-23.

³⁰ *Gudstjenestens bønner I*, Aros 2012, s.381.

Når I mødes og spiser sammen...

Ekskurs om legeme og blod hos Paulus, 1. Kor. 11,23-26.

Legeme er overalt hos Paulus at forstå ikke som et enkelt menneskes fysiske krop, men metaforisk som vores jordiske menneskelighed, vores fælles jordiske skabte tilværelse. Menigheden er Kristi legeme, 1. Kor. 12. Og derfor kan man spørge: Når Jesus bryder brødet, henviser han så ikke til *måltidet*, det at de spiser sammen, som hans legeme, i stedet for til hans egen krop? Sådan at Jesus her siger: Det måltid, I fejrer nu, *er mit legeme*, og det skal I fortsætte med efter min død og opstandelse, for det forkynner min død, indtil jeg kommer igen. Brødsbrydelsen bliver da en stærk forkyndelse af, at menigheden, *når den spiser sammen i Kristi navn*, er Kristi legeme i verden, i måltidet er han nær. Ganske vist siger Paulus i 1. Kor.10,16: ”Velsignelsens bæger, som vi velsigner, er det ikke fællesskab med Kristi blod? Brødet, som vi bryder, er det ikke fællesskab med Kristi legeme?” Men også her er Kristi nærvær i menigheden et nærvær i Ånden, ikke en lokal fysisk realpræsens.

Matthæus lader som den eneste Jesus sige: Drik alle heraf; dette er mit blod, pagtens blod, som udgydes for mange til syndernes forladelse, Mt.26, 28. Vinen i bægeret tolkes som blod. Paulus lader derimod Jesus pege på bægeret og ikke på vinen i bægeret. Hos Paulus er det bægeret, der er den nye pagt, *ved mit blod* eller *i mit blod* (den gamle oversættelse). Pagten er blevet til og opretholdes fortsat ved Jesu blod, som betyder liv i almindelighed, og her derfor henviser til hele inkarnationen, hele Jesu liv, død, opstandelse og himmelfart. Den nye pagt er det nye fællesskab, aktualiseret hver gang vi drikker sammen ihukommende alt, hvad Jesus var og er og fortsat vil være, og *når vi altså også opfører os som et fællesskab*. Det var netop Paulus’ anliggende i dette brev at minde de rigeste i en konfliktfyldt selvoptaget menighed om.

Det er stadig en nadver til syndernes forladelse, men den skal med Paulus forstås i lyset af hele Jesu liv. Syndsforladelsen ligger i Jesu vilje til fællesskab med syndere. Det er den sandhed, vi iklædes i dåben, og det er den sandhed, vi husker, takker for og sendes ud med i nadverens bordfællesskab.

Når I mødes og spiser sammen...

Vinen er derfor ikke blod, men vin, og brødet er brød både før, under og efter nadveren, men Jesus er stadig til stede – i menigheden! Med opmærksomheden således borte fra elementerne, fremstår nadveren ikke så meget som en individuel syndstilsigelse, mere som Guds fællesskab med sin menighed, Kristi legeme på jord, der deltager i nadveren i taknemmelighed og for at styrkes som fællesskab.³¹

I lyset af ovenstående er det oplagt at pege på tavs uddeling. Det var i øvrigt også praksis i Danmark ind til 1685 – Kirkeritualet. Den oldkirkelige ordos fokus på menighedens fællesskab og diakonien som betydningsbærende i nadveren understøtter en sådan tolkning af Paulus. Semiotisk er det bedre kommunikation af anliggendet.

Det at knæle er ikke en entydig handling. Liturgisk teologisk er det uheldigt, som jeg ser det, fordi det individualistiske igen fremmes, men modsat er det at knæle et tydeligt kropsligt udtryk for at sige tak, og kan derfor forsvares semiotisk. At blive stående vil dog tydeligere udtrykke det diakonale fællesskab, og derfor foreslår jeg det i det følgende.

Den lille oblat er set med liturgisk teologiske og semiotiske briller det dårligst tænkelige udtryk for det, der sker i nadveren. Den blev indført i det 9. århundrede alene af praktiske årsager, hvorved noget helt afgørende gik tabt. Dels har det ikke meget med brød at gøre, hvorved associationen hjem til eget spisebord og hverdagsliv mistes. Dels er oblaterne usyrede, og derved signalerer man, at ihukommelse skal forstås som en tekstnær genopførelse af Jesu sidste måltid med disciplene. Endelig brydes intet brød, som ellers er det, vi siger, vi gør. Et rigtigt brød, der brydes, er et lettolkeligt billede på enhed og fællesskab og vil semiotisk være en betydelig gevinst.

Forslag til indstiftelse

Et helt brød og vin af god kvalitet bruges, evt. glutenfri brød og alkoholfri vin af hensyn til menighedens fællesskab.

³¹ Ramshaw, Gail, *Treasures Old and New*, Augsburg Fortress 2002, s. 343 ff.
og *Fragmenter af et spejl*, Anis 1993, s.238 ff.

Når I mødes og spiser sammen...

Præsten løfter brødet op og siger, mens det brydes:

Vor Herre Jesus Kristus tog i den nat, da han blev forrådt, et brød, takkede og brød det, gav sine disciple det og sagde: "Tag det og spis det; dette er mit legeme, som gives for jer. Gør dette til ihukommelse af mig!"

Præsten løfter bægeret op og siger:

Ligeså tog han også bægeret efter måltidet, takkede, gav dem det og sagde: "Drik alle heraf; dette bæger er den nye pagt ved mit blod, som udgydes for jer til syndernes forladelse. Gør dette, hver gang I drikker det, til ihukommelse af mig!"

Nadversalme

DDS 477 Som korn fra mange marker, synges på vej op til bordet, hvor man tager et bæger på vejen og samler sig i en stor rundkreds eller halvcirkel stående.

Tavs uddeling

Præsten giver til alle hele vejen rundt uden at sige noget. At lade alle drikke af bægeret, at lade alle dyppe brødet i bægeret eller at give brødet til hinanden ville også være meningsfuldt.

Bortsendelsesord

Bægeret holdes op foran.

Forslag til bortsendelsesord

*Den korsfæstede og opstandne frelser
vor Herre Jesus Kristus
som nu har givet os sig selv
i livets brød og håbets bæger,
han lever nu i os med sit ord og sin Ånd.
Vi er hans legeme i verden.*

Med bægeret tegnes et kors

Fred være med jer!

Nadververs

Herunder tager præsten messeklæderne af og går hen foran menigheden.

Når I mødes og spiser sammen...

Kirkebønnen

Ligger godt her efter nadveren, fordi nadverens virkelighed kan udtrykkes eksplicit med et stærkt fokus på denne menigheds sendelse til hinanden og til verden. Kan formuleres og bedes af lægfolk fra menigheden.

Velsignelse

Den aronitiske med korstegnelse

Sidste salme

Meddelelser

Udgangsbøn

Postludium og indsamling hver søndag ved udgangen

Opsamling om nadverens iscenesættelse

Disse forslag kan realiseres i en dansk folkekirkelig sammenhæng uden videre, hvis både menighedsråd og biskoppen bifalder. Tegnene er tydelige og lette at tolke, fordi det, man siger og gør, hænger sammen. Den oldkirkelige ordos fokus på taksigelse, eskatologi og diakoni er forsøgt udtrykt i erfaringsnære nutidige ord og forsøgt udfoldet kropsligt-sanseligt i rummet, koreografien og elementerne. Endelig er det diakonale fælleskab forsøgt yderligere styrket ved, at kirkebøn og indsamling knyttes tæt til nadveren.

Også andet kunne foreslås, og om dette forslag rammer en menighed, afgøres i brugen, og menigheden må bagefter spørge: åbenbares Kristus for os ved denne nadver? Hvad kommunikeres til os, og overbeviser det os om, at vi er et mangfoldigt forpligtende fællesskab, der skal ud i tjeneste? Vendes vi mod verden, sendes vi ud i den, når vi går herfra?

5. Konklusion

Den kristne kirke var fra begyndelsen måltidsfællesskaber, eskatologiske, eukaristiske måltider med stærkt fokus på fællesskabet og på det diakonale. Senere udbyggedes liturgien omkring måltiderne, og af praktiske grunde blev agapemåltiderne erstattet af stiliserede måltider. Opgaven har været at vise, at disse stiliserede måltider stadig er meningsfulde at deltage i for en menighed, at de stadig kan ske i lyset af Jesu sidste måltid med sine disciple

Når I mødes og spiser sammen...

og som tegn på Jesu Kristi fortsatte nærvær i menigheden, Guds fællesskab med os i dag. Det har også været denne opgaves mål at vise, at vi ved at holde fast i den oldkirkelige ordo og tolke den ind i vores nutidige sammenhæng får en rigere nadver.

Liturgisk teologi tager udgangspunkt i menighedens gudstjenestefejring her og nu, mens den teologiske eftertanke er sekundær teologi, og dertil hører et pastoralt perspektiv, et kritisk reformarbejde i menighedens midte, alt sammen funderet bibelsk. Den semiotiske metode vurderer gudstjenesten på, hvorvidt den kommunikerer overbevisende. Disse to tilgange blev brugt til at belyse nadverfejringen i den danske folkekirke. Det er muligt, indenfor den gældende autoriserede alterbog i Den danske Folkekirke tydeligere at kommunikere diakonale, eukaristiske og eskatologiske sider af nadveren, hvilket den foreslåede liturgi prøvede at præsentere.

En udfordring til et kommende liturgisk teologisk reformarbejde vil være at lade sig inspirere og berige på ny af de første menigheder, det vil sige af de nytestamentlige udsagn og andre oldkirkelige kilder, men også af nutidig gudstjenestepraksis fra andre kirkesamfund. Endelig spiller musikken en afgørende rolle i gudstjenesten, såvel som i nadveren, noget jeg ikke har haft mulighed for at behandle i denne opgave. En kommende reformproces bør præges af stor åbenhed overfor en mangfoldighed af musikalske udtryk.

6. Litteraturliste

Bjerre, Malene m.fl. <i>Gudstjenestens bønner I</i> , Aros 2012, s. 359 – 383	24 sider
Brinth, Ole m. fl.. <i>Højmessén i Den Danske Folkekirke</i> , Anis 1999	250 sider
Busch Nielsen, Kirsten m.fl., <i>Nadver og folkekirke</i> , Anis 2002	189 sider
Demant, Jørgen, <i>Søndag morgen</i> , Aros 2006,	189 sider
<i>Den Danske Alterbog</i> , Kgl. Vajsenhus' forlag 1992, s. 7-46	39 sider
<i>Fragmenter af et spejl</i> , Anis 1993, s.232 – 249	17 sider
Harbsmeier og Iversen, <i>Praktisk teologi</i> , Anis 1995, s. 231-291	60 sider
<i>Gamle kirkerom for ny liturgi</i> , Den norske kirke, www.kirken.no , 2011	17 sider
Illum, Tine, <i>Lutherske gudstjenester</i> , artikel i Haderslev stifts årbog 2012	3 sider
Kritisk Forum for Praktisk Teologi 83, <i>Symbol og nadver</i> , Anis 2001	79 sider
Lathrop, Gordon W., <i>Holy Things</i> , Fortress Press 1993	236 sider

Når I mødes og spiser sammen...

Lissner, Holger, <i>Kollekter og bønner</i> , Aros 2009 s. 200- 230	30 sider
Ramshaw, Gail, <i>Treasures Old and New</i> , Fortress Press, 2002, s.69-80, 179-189, 333-361	49 sider
Vogel, Dwight W., <i>Primary Sources of Liturgical Theology</i> , The Liturgical Press, Minnesota 2000. Udvalgte artikler iht. kursusoversigt	165 sider
Aagaard, Anna Marie, <i>Ånd har krop</i> , Anis 2005, s. 99-119	20 sider
I alt	1367 sider

7. Bilag Hovedgudstjeneste Estvad – Rønbjerg 2012

- Der er kun korsvar efter velsignelsen til sidst. Vi oplevede, at korsvarene alt for tydeligt markerede skel mellem kirkevante og ikke-så kirkevante.
- Alle læsninger, bønner, bekendelse og velsignelse foregår fra korbuen, fordi vores korbuer er så små, at der skabes stor afstand, når præsten står ved alteret. En del af menigheden kan ikke se hverken alter eller præst.

Klokkeringning og bedeslag

Præludium

Indgangsbøn

1. salme

Hilsen fra korbuen: Nåde være med jer ...

Kollektbøn

Læsning ved lægmand

2. salme

Evangelielæsning

Trosbekendelse siges i kor

3. salme

Prædiken – kun prædiken!

Musikstykke, orgel, klaver, rytmisk trio eller kor

4. salme

Nadver efter ritual a med ord og bønner fra de nye bønnebøger

Salme, som synges mens folk går op, DDS 477

Uddeling og bortsendelsesord

Når I mødes og spiser sammen...

Nadververs DDS 192,7

Kirkebøn fra korbuen

Velsignelse

5. salme

Meddelelser ved menighedsrådsmedlem

Udgangsbøn

Postludium